

Fenyves Katalin

Magyar zsidó – fából vaskarika?

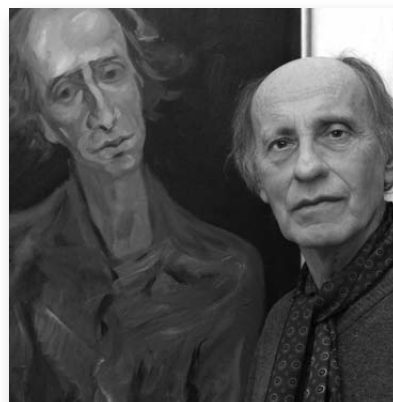
Miért foglalkozunk a szüleink (és benne a magunk) történetével, a magyarországi zsidó múlttal, a zsidó identitás kérdéseivel annyian – amúgy magunkat magyar értelmiségiként megélő és meghatározó értelmiségiek? Lehet-e magyar is, zsidó is valaki Magyarországon? – kérdezi mindjárt három, az elmúlt alig egy évben megjelent könyv.

Az ottawai egyetem szlavisztika tanszékén évtizedeket tanított Várnai Pál *Életeim* című, rövidebb írásokból álló kötete a kiskunhalasi zsidóságnak állít emléket és az emigráns szemszögéből vizsgálja az 1956-os „menni, vagy maradni” dilemmát; a neves sinológus, Polonyi Péter *Gyökereim* című visszaemlékezése a család, a családtörténet fájdalmas hiányából született számvetés; az esztétaként és „public intellectuel”-ként (azaz közíróként) egyaránt jól ismert György Péter pedig *Apám helyett* címmel sajátos műfajú – egyesek által esszéként, mások által regényként meghatározni próbált – 300 oldalban igyekszik megérteni édesapjának a kamaszkori katolicizmustól az időskori zöld jobboldaliságig vezető világnézeti pályáivét és persze saját ehhez fűződő viszonyát.

Az elmúlt néhány évtizedben ismét felértékelődtek a személyes visszaemlékezések, memoárok, az emlékező kortanúk, az „alulnézetből”, az egyes ember szemszögéből látott-láttatott történelem. (Valójában persze az újkor hajnala óta sosem mentek ki a divatból – mindössze annyi történt, hogy immár a tágabban értelmezett nyilvánosság, a média és a hivatásos történészek is nagyobb történelmi forrásértéket tulajdonítanak a korábban inkább szépirodalminak tekintett és ekként kevésbé komolyan vett műfajnak, ha nem is a benne rejlő adalékok, mint inkább a példányaiban megnyilvánuló mentalitás okán.) Az aktív pályafutás lezárulása, az egyik vagy mindkét szülő halála pedig olyan alaphelyzet, amelyben értelmiségiek hajlamosak írásban, saját szakmájuk eszközeit-módszereit alkalmazva értelmet tulajdonítani a megélt történeteknek. E három gyors egymásutánban megjelent munkának azonban mindezekén túl tán legfontosabb indítéka és célja a szerzők saját és szüleik – magyar,

zsidó – identitásával való tudatos és módszeres foglalkozás. Mindhárman arra használják az írást, hogy annak révén újratereptsék, tisztázzák saját viszonyukat szüleik identitási törekvéseihez, illetve a maguk – más-más okoknál fogva – nem magától értetődőként megélt identitásához.

ÉLETEIM. A legegyszerűbb képlet Várnai Pálé: 1935-ben Kiskunhalason beleszületett az akkor mintegy hatszáz főt számláló kisvárosi ortodoxia ma már elképzelhetetlennek tűnő idilljébe. Gyerekkori emlékeinek felidézésében a biztonság, a védettség, a korántsem szigorú, de annál természetesebbként megélt hagyomány emlegetése viszi a vezérszólamot: „Gyermekkorom biztonságát, azonosság tudatát jórészt közelebbi és távolabbi családom, neveltetésem zsidó tradíciói határozták meg. [...] Ortodox hitközség volt a miénk, de szüleim már nem tartoztak a szigorúan vallásos zsidók közé. Az ünnepek azért eseményszámba mentek, előírásait nagyjából megtartottuk, a zsíros és a tejes edényeket elkülönítettük, megünnepeltük a purimot, a húsvétot és a sátoros ünnepet, Jom Kipurkor böjtöltünk, templomba jártunk. Ám mindig türelmetlenül vártuk a csütörtöki napot, amikor estefelé megjelent apám egy finom illatú kis csomaggal, melyből jóízű felvágottak kerültek elő. Az abrosz egyik sarkát felhajtottuk, és a férfiak, apám, Iván bátyám meg én, ha nem is minden büntudat nélkül, vétkezünk.” (Vajon miért volt ez más családokban is így? Miért ették világszerte papírból a sonkát a zsidó férfiak? Mert a húsevés amúgy is férfias dolog? Vagy mert a nők jobban ragaszkodtak a hagyó-

Várnai Pál
ÉLETEIM

Emlékezem - I remember

mányokhoz? Valamiképpen kötődhetett ez a csü-törtöki rituálé a férfiassághoz, különben Várnai mosolygós emlékezésében nem rezegne ott némi ironikus komolyság a férfiak emlegetésekor, különösen saját magát illetően, aki akkoriban rövid-nadrágos kisfiú lehetett...)

Tüzelőkereskedő apja nem volt ugyan igazán sikeres vállalkozó, többször is tönkrement, a család mégis tisztos polgári jólétben élhetett: a kis Pálnak volt dajkája, és volt a háznál „háztartási alkalmazott”. Még a zsidó polgári fiúgyermekhez illő hegedűtanulás (a lányok általában inkább zongoráztak) lehetősége is szóba került, ám azt már elsodorta a történelem: „mert a Szabadkán élő hegedűtanár, származásánál fogva nem jöhetett többé át hozzánk vonattal”. A műszákkal való cimborálás amúgy nem volt ritka a családban, a művészi tehetséget az anyai ág, a Winterek képviselték. A szerző 17 éves korában nevét Schwarczról magyarosítva édesanyja munkaszolgálatból „soha elő nem került”, ígéretes színésznek indult öccse – „Azt mesélik, hogy – Latino-vitsot nem számítva – senki sem tudott úgy verset mondani, mint ő!” –, Várnai László vezetéknévét vette fel.

Az idillnek azonban hamar vége szakadt. „Apám nem kapott árut, könyvelést vállalt, helyben és Szegeden. Később, egy jó ismerős tanyáján napszámosként is dolgozott, nemcsak a megélhetésért, hanem hogy ne szúrjon szemet a hatóságoknak.” Aztán következett a gettósítás, az akkor 45 éves apa elhurcolása munkaszolgálatba, ahonnan nem jött vissza, majd a deportálás: szerencseként a szerencsétlenségben, az egyik strasshofi transzportba kerültek, valószínűleg mint munkaszolgálatos családtagjai. (Randolf Braham, illetve Molnár Judit szerint a Szegedről június 25-én elindított három vonat közül az első 3199 fővel haladt át a kassai állomáson Auschwitz irányába, míg a második és a harmadik transzportot 5739 emberrel az ausztriai Strasshofba irányították. Bár máig nem lehet tudni, hogy a Szegedről Strasshofba indított transzportok valamilyen budapesti utasításnak vagy a helyi tisztviselők megvesztegetésének köszönhetőek-e az életüket, így fordulhatott elő, hogy a kiskunhalasi zsidóknak „közel kétharmada maradt életben, ami valószínűleg az egyik legmagasabb túlélési arány volt az országban”. Többségük tehát ugyanúgy visszajött, ahogyan egy barátnőm Debrecenből ugyancsak Strasshofba vitt nagyanyja. A kisperzsával, amelyet egy világégésen keresztül, rendíthetetlenül hurcolt magával a hóna alatt. Míg történelemmel nem kezdtem foglalkozni, sohasem értettem, ez hogyan lehetett le-

hetséges, csöndben arra gondoltam: konfabulál, azaz kitalálta az egészet. Pedig lehetséges volt. Strasshof miatt. Érdekes, hogy Várnai Pál nem kérdez rá a csodára. Vagy adottnak veszi, hogy mindenki ismeri?)

A történet innen válhatna különösen érdekessé, mert a deportálásból való visszatérésről nem sokat tudunk. (Nem sokat akarunk tudni? Mert túl fájdalmas? Mert akkor számba kellene venni a hatóságok által elvett, a szomszédok által kiigényelt, az arra járók által elrabolt, az ismerősök által ellopott javakat?) De Várnaitól sem tudunk meg sokkal többet: hiszen a visszatéréskor is csupán tízéves volt. Annyira emlékszik: „szívélyesen fogadtak a nagymamám házában egy részét bérlő Bodor pékék és a főszögi szomszédok”. Az elvesztett családi otthonról nem beszél. A deportálás következtében „elvesztett” évet a Felsővárosi Iskola igazgatójától korrepetáltatván még 1945 nyarán bepótolta, így szeptemberben már be is iratkozhatott a Szilády Áron református gimnáziumba. (Egy világégés is kevés volt ahhoz, hogy megkérdőjelezze a továbbtanulás zsidó polgári primátusát? Vagy ettől lehetett tovább élni? Ez képviselte a normalitást, amikor a népes család mindössze háromfősre – nagymama, anya és a kisfiú – apadt?)

A visszaemlékezés újabb kulcsfejezetét 1956 jelenti. Mérsékeltén izgalmas általános és középiskolai tanulmányok után a szerző, nem igazán tudva, mihez is kezdjen, a körülményekre bízta sorsát. „A továbbtanulásnál a tanulmányi eredmény mellett igen sokat nyomott a latban a származás. Jó tanuló voltam, s minthogy apám a nácizmus áldozatának számított, könnyen felvettek az akkori Egyetemi Orosz, majd rövidesen Lenin intézetbe. Az ottani légkör azonban cinikussá tett, és végképp kiábrándított a politikai rendszerből.” (A Wikipédia szerint a Lenin Intézet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Orosz Intézetéből jött létre 1952. április 30-án, a Minisztertanács határozata alapján. Felügyeletét az egyetem rektora látta el, az igazgatója dékáni jogkörrel rendelkezett. 1954 szeptemberében kivált a Bölcsészkarból, és önálló felsőoktatási intézményként működött. Feladatához az ideológiai – marxista-leninista – és nyelvi oktatás egyaránt hozzátartozott; középiskolai orosz nyelv és irodalom szakos tanárokat, valamint egyetemi oktatókat képeztek. 1956. október 23-án a Lenin Intézet diákjai is részt vettek a forradalomhoz vezető felvonuláson. 1957. szeptember 1-jétől a Lenin Intézet önállósága megszűnt, és a továbbiakban ismét az ELTE Bölcsészkarához tartozott. Az igen rövid címszó az

intézet légkörének megismerése céljából Várnai Pál szóban forgó fejezetéhez utalja az olvasót. A fejezet mintegy másfél oldalban foglalkozik az intézettel, természetesen elsősorban az ifjú egyetemista közérzete és tanulmányi előmenetele szempontjából. Nagyon hasznos lett volna, nagyon hasznos volna, ha – ő és az intézet többi, ma is közünk lévő hallgatója – jóval részletesebben leírja ezt a zárt, különleges, ma már teljesen ismeretlen közeget, ha részletesebben is beavat abba a folyamatba, amelynek csak a végeredményét tudatja: „Mit tesz Isten, »reakciós« lettem.”)

A forradalom és a távozás, avagy maradás dilemmájának leírása mindenekelőtt őszinte ambivalenciája miatt érdekes. A húszéves Várnai Pál – leginkább a Waterloo harcmezéjén tébláboló 17 éves Fabrizio del Dongóra emlékeztetve – nem élte meg a pillanat eufóriáját; a Kossuth téri vérengzéstől az mentette meg, hogy a Parlament felé haladtában beugrott az Intézet büféjébe, hogy megigyon „egy kis üveg Bambit”. Visszaemlékezőként is vállalja, hogy a forradalom nemcsak megkönnyebbülést, de aggodalmakat is kellett benne. „Kezdetben én is teljes szívvel azonosultam a forradalom eszméivel. Másrészt – mint azt számos kor- és sorstársam elmondta és megírta – egyes szélsőséges megnyilvánulások és a falakon megjelenő uszító feliratok sokak lelkesedését lehűtötték. Budapesten, ahol az események túlnyomó része zajlott, a forradalom nagyjából tiszta maradt, ezek a jelek mégsem adtak okot derűlátásra. [...] Vidéken aggasztóbb volt a helyzet. Vélt vagy valós sérelmeiket az emberek sok helyütt vezető állású zsidó kommunistákon, vagy egyszerűen a »zsidókon« próbálták megtorolni. Kiskunmajsnál meggyilkoltak egy begyűjtésért felelős zsidót. Ott tanító unokanővérem ettől úgy megijedt, hogy gyalog menekült Szegedre. Egyik barátom, aki budapesti egyetemének forradalmi bizottságát képviselte, ezekben a napokban szülővárosunkba, Kiskunhalasra látogatott. Nagy megdöbbenésére tudomására jutott, hogy lista készült a város zsidóiról. [...] Több halasi ismerőstől hallottam, hogy az utcán nem fogadták a köszönésüket azokban a napokban.”

Annak, hogy végül a távozás mellett döntött, Várnai Pál több okát is felsorolja. Vonzotta a nagyvilág, a szabadság, taszították a visszatérő oroszok, a gondolat, hogy mint 45-ben, ismét „hálásnak” kellene nekik lennie. „Elmentem, mert erre lehetőségem nyílt, mert nem szerettem, ami itt volt, s félttem attól, ami lehet.” Bécsen át Kanadába került, egy nem könnyű évtized után az ottawai Carleton Egyetemen kapott állást. Elsősorban orosz irodalmat tanított, a magyart,

mint írja, önszorgalomból; 1983-ban megjelentetett egy angol nyelvű magyar novelláskötetet, az utóbbi években mind több időt tölt Magyarországon, írásai – ahogyan az *Életeim* egyes darabjaival is történt – főként a *Szombat*-ban jelennek meg.

GYÖKEREIM. Az ugyancsak 1935-ben Budapesten született Polonyi Péter visszaemlékezésének már legelső mondatában felbukkan a vezérmotívum: a hiány. „Legelső emlékem éppen anyám hiányáról tanúskodik.” A sok évtizedes szakmai tevékenységét óvatosan a tudományos kutatás és a politikai újságírás határmezsgyéjén leginkább népszerűsítésként meghatározó, tanulmányait Kínában végzett szerző hetvenedik születésnapja közeledtével fordult saját és a családja múltja felé. Várnai Pál tragikusságában is lineáris történetéhez képest az övé jóval bonyolultabb, esetében ugyanis a család, a családtörténet hiányát nem csupán a holokauszt okozta. Polonyi Péter szülei alig két éves korában elváltak, anyja újra férjhez ment. „A válóperes bírósági határozat szerint hét éves koromtól apámnak kellett volna nevelnie, ám 1942-ben, amikor éppen nevelőapám kolozsvári rokonainál nyaraltam, már fel sem vetődhetett, hogy dr. Zádor Gyula otthonát felcseréljem apáméval, aki saját létfenntartását is alig tudta biztosítani.” Apja és nevelőapja egyaránt munkaszolgálatosként „nem jött vissza”, egyik nagyanyja éhen halt, a másikat a gettó egyik pincéjében főbe lőtték a nyilasok. Anyja 1953-ban lett öngyilkos. Történetének az ad sajátos csavart, hogy Polonyi Péter katolikusnak született. S még sajátosabb csavar ebben a történetben, hogy közel 70 éves volt, amikor az 50. érettségi találkozásánál, mintegy véletlenül, egykori osztálytársa, „a Párizsból hazalátogató Vázsonyi Vili, a »nagy Vázsonyi«, Magyarország első zsidó igazságügyi miniszterének unokája” jóvoltából megtudta, hogyan és miért lett már az apja is az.

Vázsonyi hívta fel ugyanis Polonyi figyelmét Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* című könyvének egyik hivatkozására: apja, Polonyi György 1936-ban, kisfiának levélformában megírt hozzászólására a mára szinte teljesen elfeledett, 1935 és 1938 között megjelent reformkatolikus, kormánypárti *Új Kor* folyóirat asszimilációs vitájához. Ennek az írásnak a címét vettem köl-

csön e cikkhez. Az eredetiben azonban a magyar zsidó idézőjelek között szerepel, és a cím állítás, a végén nincsen kérdőjel. Erről azonban bővebben később.

Hogy mi volt a nagyobb trauma Polonyi életében, a szülei válása, vagy az, hogy 1944. március 19-én „egy világ omlott össze” benne – „Hát mégsem minden világok legjobbjában élünk? Mi az, hogy nekem sárga csillagot kell viselnem?” –, esetleg anyja hosszú évtizedek múltán is talányos öngyilkossága, nehéz eldönteni. Valószínűleg felesleges is minden méricskélés. Hiába jellemzi korai gyermekkorát a szerző a német megszállás pillanatából visszatekintve minden világok legjobbjaként, az egészen biztos nem volt a Várnai Páléhoz fogható idill, ennek azonban legalább annyira magán-, mint politikai-történelmi természetűek lehettek az okai. Szülei és nagyszülei egymáshoz való viszonya nehéz volt és bonyolult. (Hogy mennyire, ez a „vendégszövegekből”, apja regénykezdeményéből és anyja visszaemlékezésteredékéből derül ki. Utóbbiból a két világháború közötti ritka kivételként valóban emancipált, férjénél jóval többet kereső, vállalati alkalmazott nagymama életébe nyerhetünk rövid betekintést – genderkutatóknak kötelező.) A Várnai Pál írásaiban kulcsszerepet játszó „biztonság” kifejezés Polonyi Péternél tán kivétel nélkül mindig valamely veszéllyel kapcsolatban, a biztonság hiányának összefüggésében bukkan elő. „1944–45 legkeményebb hónapjaiban anyám rajtam kívül a deportálások elől vidékről Pestre menekült négy mostoha-unokatestvéremről is gondoskodott. Az ötből négyen élünk még, ketten külföldön, ketten Magyarországon (az író Konrád György és én). Kis csoportunk összetartása valamiféle biztonságérzetet adott valamennyiünknek a felborult világban, s már csak azért is hálás vagyok akkori katolikus hitemnek, mert meg voltam győződve róla, ha valakire, hát rám biztosan vigyáznak odafent” – írta egy már régebben megjelent naplójegyzetében.

Gyermekkorában hívő katolikus volt, kamaszkorában katolikusból ugyanazzal a lendülettel lett hívő kommunista. Könyvének megfogalmazása szerint: „Én viszont úgy lettem mozgalmár, hogy hitem tárgyát megváltoztattam ugyan, de ugyanolyan gátlásos maradtam, s még szigorúbb lettem önmagamhoz és másokhoz is, mint annak előtte. [...] S ahogy a katolikusok védőszentet választanak maguknak, én Dzerzsinszkijt, a Cseka lengyel származású, aszketikus külsejű elnökének arcképét vágtam ki egy folyóiratból, s rejtettem fiókomba. [...] Anyám öngyilkosságát magamnak akkoriban megfutamodásként ma-

gyaráztam, s nem gyászoltam meg, az egy hónappal később elhunyt Sztálint viszont igen.” (Az összes többi halottak helyett is? Mert az a gyász politikailag-társadalmilag elfogadott formája volt? Miért sírtak Sztálin halálának hírére más – többek közt a volt szovjetunióbeli – visszaemlékezések tanúsága szerint még azok is, akiket a Gulagra hurcoltatott, családjukat meggyilkoltatta, életüket derékba törte?)

Pályaválasztásában Polonyi Pétert ugyanúgy a természettudományok nem szeretete és a véletlen vezérelte, mint Várnai Pált. Egyetemi felvételét anyja barátai által szerzett protekciónak köszönhetette, és amikor egy évfolyamtársa lemondta kínai ösztöndíját, ő jelentkezett helyette. 1961-ben tért csak haza. Mint írja: „Fordítottam kínai klasszikus és mai irodalmat, írtam könyveket és tanulmányokat a kínai történelemről és a társadalomról, készítettem útikönyveket.” Visszaemlékezései megírásának szempontjából valószínűleg meghatározó szerepet játszott az az ötvenedik érettségi találkozó, amelyen Vázsonyi Vilmos felhívta figyelmét apja neki szánt „végrendeletére”. Ugyancsak komoly indíttatást adhattak családja különböző hátrahagyott irományai, így „apai dedányám famíliájának krónikája, amelyet 1914-ben a már Firenzében élő Márkus Tóbiás adott ki német nyelven”; anyai nagyapjának ugyancsak német nyelvű naplója; apjának, az újságíró Polonyi Györgynek 1924. június 24-én elkezdett és 1926. május 17-én befejezett, kéziratban maradt naplóregénye; valamint anyjának egy 1943-as élményét elbeszélő, kiadásra szánt, de végül meg nem jelent tárcanovellája és egy vélhetőleg közvetlenül az ostrom után íródott visszaemlékezése „szülei örömtelen házasságáról”. E források nélkül talán össze sem tudta volna rakosgatni a család hiányozni látszó történetének cserepeit. Ahogyan György Péter is nem csekély mértékben apja – Bulgakov Mesterének csodálatosképpen meg nem semmisült kéziratához foghatóan – fennmaradt naplóinak köszönheti, hogy szembenézhetett családjá múltjával. (Ebből is látható, miért akkora előny értelmiségi családba születni. Az ilyen családokban ugyanis megőriznek mindenféle papírokat. Várnai Pál visszaemlékezéseiben ugyan a saját emlékein és a családi fotókon kívül más saját írásos forrásokra nem számíthatott, egy szerencsés véletlennek köszönhetően azonban támaszkodhatott még Végső István és Simkó Balázs *Zsidósors Kiskunhalason. Kivárosi út a holokauszthoz* című, 2007-ben megjelent könyvére, amelynek fényképeiről hol ez, hol az a családtagja nézett vissza rá, és amelyre egyébként György Péter is hivatkozik. Aki azonban egyáltalán nem tudhat

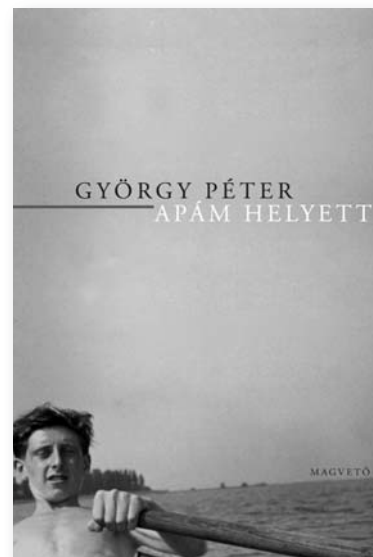
író-fényképező embereket a felmenői közt, kénytelen maga megírni a történetüket. Vagy ha nem is okvetlenül az övékét, akkor helyettük a régi időkben élt más zsidókét, hogy megtudja, milyen volt zsidónak lenni a távolabbi múltban Magyarországon.)

APÁM HELYETT. Kétség nem férhet hozzá, hogy a legbonyolultabb kötet a három közül György Péteré (a „bonyolult” egyébként – nyilván nem véletlenül – az ő könyvének egyik igen gyakran előforduló kifejezése). És nemcsak azért, mert a szerző szinte anyanyelveként műveli a sokféle társadalomtudományos diszciplína kortárs szaknyelvét, és mert évtizedek óta tanúsít a magyar értelmiség körében kétségbeejtően ritka tájékozottságot a tágran értelmezett nemzetközi kultúra mindenkori aktuális kérdéseiben. De még csak azért sem, mert mindeme tudások birtokában a többiekénél amúgy is jóval tudatosabban kultivált önreflexiója társadalomtudományi teóriák direkt és indirekt felsorakoztatása révén hömpölyög előre. Nem, nála maga a történet önmagában is pokolian erős és drámai: apja, az 1926-ban született György Lajos, még 10 évvel sem volt idősebb, mint Várnai Pál vagy Polonyi Péter, de 1944-ben már elég „felőtt” volt ahhoz, hogy megjárja Bor rézbányáit. Polonyi Péterhez hasonlóan „beleszületetten” volt hívő katolikus, felnőttébb és akkoriban már felkészültebb lévén azonban tőle eltérő módon, a népi írók szellemében lett kommunista. Aki 56-ban – talán – fegyverrel a kezében járt az utcán, és aki 1944-ben és 1956-ban egyaránt naplót vezetett, hogy aztán mind a kettőről maradéktalanul megfélemlkezzen. És aki 1989 után – még mindig a népi írók szellemét követni gondolván – nemcsak a kibontakozóban lévő magyar környezetvédelmi mozgalomnak lett egyik jeles gondolkodója, hanem az antiglobalizmusa okán a Jobbiknak is a támogatói közé tartozott. Ami azonban a legérdekesebbé teszi alakját, az a fia által egész életpályájából kikövetkeztetett döntése: nem hagyta, hogy „túlélő” mivolta határozza meg az életét. Szélsőségesen radikális autonómiával maga választotta meg az identitását, amelyikből teljesen kiiktatta az emlékezést. Fia szerint teljes magánnyal, elszigeteléssel fizetett ezért. És innen már csak egyetlen lépés a ki nem mondott, de nagyon is logikusnak tűnő következtetés: az emlékezést identitásából társadalmi méretekben kiiktató magyar társadalom sem igen juthat más sorsra, mint az egyébként briliáns elméjű György Lajos; ha továbbra sem hajlandó emlékezni, és kezdeni is valamit az emlékeivel, a Jobbik karjai között végezheti.

Míg a két „túlélő”, Várnai Pál és Polonyi Péter könyvében a maga történetét elmondva definiálja a saját identitását és rekonstruálja családja történetét, az emlékezőpolitika és emlékezőskultúra egyik legismertebb magyar képviselője ezt apja helyett maga kényszerült megtenni, abbéli félelmében választva a nyilvánosságot, hogy apját „kiszajátítják” azok, akikhez radikális „nemtúlélői” identitásában csatlakozott. Persze György Péter nem lenne önmaga, ha a család- és identitás-történeti rekonstrukció nem épülne bele egy szerteindázó mentalitás-történeti esszé-sorozatba a Kádár-korról általában, a politikai amnézia természetéről pedig különösen. Nyilván nem utolsósorban azért, mert a személyes történet és az apa többszörös elvesztése okozta sokszoros gyász csak ezen keresztül lesz feldolgozható, elviselhető, élhető. Furcsa módon az „idill” kifejezés itt magában a szövegben is felbukkan, még hozzá a 7. fejezet címeiként, mint az államszocializmus, a „szinte kizárólagosan uralkodó kortárs jelen”, a boldog reflektálatlanság idillje. Ahol az egyén az emlékezetével fizetett a biztonságáért. Azt példázva, hogy ha nem is okvetlenül György Lajos radikális identitásválasztó autonómiájától vezérelve, sokan választották a nem emlékezést, a történelmi amnéziát. „Az emlékek elmondhatatlanná, a történetek felidézhetetlenné, a rokonok láthatatlanná lettek, hiába éltek túl a háborút, elsüllyedtek a magánemlékezet mélyére. A szakadék túloldalán létrehozott új világnak volt egy sokak számára beláthatatlan előnye: biztonságos világot ígért, túlzottan biztonságos.”

György Péter könyve egy egyéni sorson – a saját apja sorsán – messze túlmutatva, saját eddigi munkásságával összhangban és abból következően értelmezi újra az ország politikai és kulturális történetét. Könyve egyszerre végtelenül személyes és társadalomtudóshoz illően személytelen, elolvasni valódi intellektuális kaland, nagy érzelmi feszültséggel párosuló, nem lanyguló szellemi izgalom.

Ám túl az egyéni történeteken, mindhárom munka egy paradoxont jár körül: bár visszamenőleg több generáció története is ennek ellenke-

zójét látszik bizonyítani, magyar zsidók léteznek. Valóban fából vaskarika volna-e a létezésük, ahogyan azt Polonyi György 1936-ban állította? Képzelt lett volna-e csupán a magyar zsidók asszimilációja, ahogyan azt Hatvany Lajos egy 1929-ben Martin Bubernek írott levelében írta keserűen? („Utam zsidóként, Önnel ellentétben, egy képzelt asszimilációhoz vezetett. Magyarnek éreztem magam, itt voltam otthon, magyarként írtam és agitáltam, míg tudtomra nem adták, hogy itt semmi keresnivalóm sincs. Majd tízesztendő emigráció és egy undorító per, börtön és kiközösítés lett a sorsom. Mindazonáltal javíthatatlan vagyok, és be kell vallanom, hogy egybeforrtam az országgal és az emberekkel.”) De mi is volt, mi lehetett a magyarországi zsidók magyarosodásának fokmérője?

A „magyarságteljesítményt” – hogy ezzel a kilencvenes évek elejének *Magyar Fóruma* által előszeretettel használt abszurd kifejezéssel éljünk – a zsidóemancipációról a 19. század első felében folytatott vitákban többször, többen is definiálták, így a magyar történelem nem kisebb alakjai, mint Kossuth Lajos és Eötvös József. Ha Kossuthnak a *Pesti Hírlap* hasábjain 1844 májusában Löw Lipót pápai rabbival folytatott levélváltását tekintjük az „asszimilációs minimumnak”, akkor azt látjuk, hogy a zsidókkal szemben a liberális nemesség által támasztott elvárás elsősorban az eredeti jelentésében vett (amúgy György Lajos által mai, antiglobalizációs értelmében ugyancsak használt) konvivialitás, azaz a társadalmi rítusok által meghatározott közös étkezés szempontjából fogalmazódott meg: „Míg más vallású polgártársaikkal egy sót, egy kenyeret nem ehetnek, egy bort nem ihatnak, egy asztalnál nem ülhetnek, hogy ez és ehhez hasonló a különböző vallásfelekezetek szociális egybeforradását gátolják, míg ezeket nemcsak a míveltebbek gyakorlata, – kiket ezért hitsorsosaik rossz zsidóknak tartanak, – hanem ünnepélyes egyházi hitvallomás a zsidó vallás lényegéhez nem tartozóknak ki nem jelent, a zsidók socialiter emancipálva nem lesznek, ha mindjárt politikailag százszor emancipáltak is.”

Azt várták el tehát a zsidóktól, azt tették meg az emancipáció antropológiai feltételének, hogy vessék el az elkülönülést szentesítő, csoportjuk külső határait megerősítő szokásaikat. Ezzel összefüggésben fogalmazódott meg francia mintára a vallásreform és a zsidóság központi képviselőjének követelménye, majd a 19. század folyamán egyre erősödő kulturális elvárásként a nyelvi magyarosodás, illetve az állam nemzetiesedési törekvéseivel való azonosulás. Időről időre felmerült még a zsidó bevándorlás szabályozásának eszmé-

je, és zsidó oldalról is többen szegődtek a kétkezi munkát, kivált a földművelést a kereskedéssel szemben előnyben részesítő hasonulási stratégia szószólóivá. Bár válaszában az étkezési szabályokkal kapcsolatos követelményeket Löw Lipót már 1844-ben is esetlegesként, a klíma és a történelem változóiként írta le, a nyelvi, kulturális magyarosodásnak az elsők között vált odaadó hívévé. Ellentétben azonban a magyarországi zsidósággal kapcsolatos irodalom egyik sokat emlegetett közhelyével, azt egyáltalán nem holmi „asszimilációs alkuként” képzelte el, épp ellenkezőleg. Egy 1845-ös beszédében így fogalmazott: „Igenis barátim, nemcsak az anyagi haszon, hanem még inkább az értelmiség annyira kívánatos fejlődése buzdít honi nyelvünk ápolására, művelésére. Mert az elmék és az eszmék súrlódásai, a kedélyek gerjedelmei, a szívek óhajtasai és reményei – a nemzet szárnyalása és lelkesedése a magyarságban gyökeredzik, a magyarságban tükröződik. A magyar élet legszentebb kinyilatkoztatása rejtve marad előttünk, míg a magyar hang varázsába nem vagyunk beavatva. Ellenben a magyar műveltség birtokában s a magyar szellemi élet malasztiban részesülvén, a felől is tudunk vigasztalódni, hogy még mostoha gyermekeiknek tekint minket édes anyánk, drága hazánk! Mélyen vésések tehát kebletekbe Jesajás intését, hogy a »rebegők nyelve tisztán szólani törekedjék!«” Alig néhány évvel később, 1848 tavaszán pedig a magyarországi zsidó vallásreform kezdeményezője, Horn Ede tiltakozott – frissen alapított német nyelvű lapja, a *Der Ungarische Israelit* első számaiban – a magyarosodás merkantil szellemű, hoci-neszeként felfogott elképzelése ellen.

Ha innen nézzük, Várnai Pál ortodox családja az asszimilációs spektrum egyik, Polonyi Péter, illetve György Péter apja annak másik felén foglal helyet. Magyarosodásukhoz azonban nem férhet kétség. Bár az elmúlt évek zsidó történeti és publicisztikai vitáiban szokás az ortodoxiát megtenni a zsidó identitás egyedüli letéteményesének (szemben az elvilágiasodott neológia „túlasszimilációjával”), Várnai Pál ortodox felmenői, mint anyyan, ugyancsak a magyarországi zsidóság elmagyarosodásának útját követték.

Apai nagyapja, Schwarcz Mihály, a „nagytekintélyű hitközségi elnök” kereskedő volt ugyan, és nem valami tisztos kétkezi foglalkozást űzött, netán földműveléssel foglalkozott, de míg ő maga a bibliai, héber eredetű, ugyanakkor felekezettől függetlenül igen gyakori magyar Mihály nevet viselte, fiának a régi magyar személynévként ismert (bár már a középkorban a germán Karllal azonosított) Károly nevet adta. Anyai nagyapja, Win-

ter József a születésekor egyik legnépszerűbb magyar (jóllehet héber eredetű) személynév viselője – az ő nagyapái még hangsúlyosabban héber neveket mondhattak a magukénak, az egyiket Winter Dávidnak, a másikat Klein Lázárnak nevezték. Anyja kis vegyesboltot tartott fenn, ő maga kereskedelmi ügynök (vigéc) volt. „Magas, szikár, nagy bajszú nagyapám árva gyerek volt, kevés iskolát végzett, de magánszorgalomból nyelveket tanult. S amikor éppen nem a vasútállomás felé tartott szapora lépteivel, hogy a közeli falvakban liszttel meg petróleummal ügynökös-ködjön, akkor detektívregényeket olvasott, keresztrejtvényt fejtett, vagy éppen a kávéházban sakkozott, kártyázott a barátaival. Úgy élt, ahogyan akkoriban a középosztály tagjai éltek. Egy visszaemlékező szerint nagyapám olyan volt, mintha egy Krúdy-regényből lépett volna elő.” És a két fiát már egyetemre járatta: a numerus claususszal dacolva az egyik Olaszországban tanult orvosnak, a másik nagy protekcióval ugyan, de a kedvezőtlen körülmények ellenére is bekerült a színiakadémiára. A jövőző színésznek egyébként, aki elsőként magyarosított Várnaira, szülei egy Árpád-házi király és magyar szent (László) nevét adták... Édesapját, Schwarcz Károlyt Várnai Pál így jellemzi: „a kornak megfelelően jó zsidó és jó magyar is volt egyben. Királyáért harcolt, és sok-sok éremmel tért vissza az első világháborúból, de a helyi zsidó életben is aktív szerepet vállalt.” Maga Várnai Pál zsidó elemibe járt, de visszaemlékezésében nincsen arra utaló jel, hogy a családban bárki ne magyarul beszélt volna.

Polonyi Péter felnőtt fejjel ismerkedett meg családjával és a családi asszimiláció történetével. Dédnagyanyja famíliájának krónikáját egy távoli, gyermektelen rokona, Márkus Tóbiás – német nyelven 1914-ben, Firenzében – még ki is adta. A család története valóságos saga: „Tóbiás bácsi könyve nem semmibe vesz, árva szálacska, hanem erőkkel keresztül-kasul átjárt, eleven szövet, amelyben lüktet a vér: testvérek vannak és sógorok, nagynénik és nagybácsik, születések és halálok – a tér minden irányában. Hatalmas család az én családom: Márkusok és Guttmannok, Goldschmiedek és Hofbauerek, Breuerek és Brustok... Behálózzák az egész Balaton vidéket, sőt, a fél Dunántúlt. Cecén és Jásdon születtek, Berhidán és Balatonfőkajáron, Öskün és Pakson, Iszkaszentgyörgyön és Várpalotán, Kisbéren és Pécssett [...] Márkus Tóbiás tisztelettel ír felmenőiről, akik – mint maga is – a vidéki zsidó iskolákban, a jesivákban magolták a Talmudot, s jámbor, tisztességtudó iparosok voltak. Berzsenyi

viszont nem nagy rokonszenvvel beszél a 19. század elején Magyarországra beözönlő zsidó kereskedőkről. Afféle siserahadként ábrázolja őket, amely lopva, fosztogatva vonul végig a magyar falvakon. Kinek higgyek, anyanyelvem nagy költőjének vagy zsidó elődömnek, Márkus Tóbiásnak? Családom története Márkust igazolja. A *Meine Lebensgeschichte* tanúsága szerint a vándorkereskedők szakmára tanították a gyerekeiket, így lettek belőlük szűcsök és szabók... Aki vitte közülük valamire, magasabban iskolázott gyereket akart: jött az orvosok és ügyvédek nemzedéke.” Mindebből Polonyi Péter könyve elején a következő tanulságot vonja le: „A liberális Magyarország befogadta őket, ők pedig hazájuknak fogadták el a nagylelkű befogadót.” Ha mint láttuk, az események sorrendjéről lehet is vitatkozni, a folyamat végeredményéről – legalábbis a 19. századot illetően – aligha. Már említett, 1936-os cikkében, édesapja, Polonyi György azonban már így summázza a katolikus vallásra való áttérésének hatoldalal indoklását: „És különben is, csak egy logikus folyamat utolsóelőtti állomásához jutottunk el. Az ükapád, amikor a 18-ik század végén bejött ebbe az országba, idegen nyelvű ember volt. A dédapád, aki beházasodott az egyik több száz év óta itt élő dunántúli zsidó családba, már megtanult magyarul, úgyhogy a szépapádnak már magyar volt az anyanyelve. A nagyapád a nevét is megmagyarosította és így én, az apád, magyar névvel születtem. Neked fiam, a hatodik nemzedéknek pedig magyar a neved, magyar lesz az anyanyelved és nem vagy zsidó vallású. Te, esetleg a gyerekeid fogjátok egykor ezt a hosszú, századok óta tartó asszimilációs folyamatot befejezni. Mert ez az egyetlen út és lehetőség.” (Ezzel mintha bizonyítékát adná az asszimilációt pusztá önfeladásként, a birkaként vágóhídra vonulás előjátékaként értelmező zsidó és nemzsidó esszencialista vélekedéseknek – de ne vágjunk a dolgok elébe.) Polonyi Péter nem apja e nyilvánosan megjelent, neki szánt levelére, hanem a sohasem látott, német nyelven író távoli rokon, Márkus Tóbiás könyvecskéjére reflektálva írhatta le korai felmenőiről a következő sorokat: „Mit szégyelljek rajtuk? Tőkét és tudást hoztak a török által elpusztított országba. Mint magyar, ugyan mit szégyellhetnék zsidó őseimen, akik szinte egyedül teremtették meg hazám iparát és kereskedelmét, majd felépítették fél Budapestet (ha ugyan nem az egészet), és közben maguk is magyarrá lettek? (Itt persze elragadott a hév, de azt akarom jelezni, hogy nem mellékszerelő voltam.)”

És mintha e kései önreflexióval folytatna dialógust György Péternek „apja helyett” megfogal-

mazott állapotrajza arról, hogyan is élhette meg 18 éves koráig György Lajos a zsidótörvények és az üldöztetés idejét: „Addigi élete nagyrészt szeretetben és fenyegetettségben telt el, talán már meg is szokta ezt a kettősséget. 1938 és 1944 között, a kamaszkorában bőven volt rá módja és ideje. Az apja 1940-től időről időre munkaszolgálaton volt, ő pedig Eötvös-diákként élt a zsidótörvények között. Az érettségi tablón, amelynek rossz minőségű, kisméretű fényképmásolata ma is kinn lóg a gimnázium falán, a Trianon előtti Nagy-magyarország szépen megrajzolt térképére ragasztott fényképfelvételeken látható tanár és diák egyaránt. Ha, amint azt nem tettem, az apám életében bementem volna az egyetem tőszomszédságában lévő épületbe, s megnéztem volna az érettségi tablóját, pár dolgot talán másként kérdeztem volna tőle, másként beszéltem és hallgattam volna. Az a tabló ott, fiatal éveinek emblémája, igazi ikonográfiai műremek. Az egyik oldalon ott volt a zsidótörvények által folyamatosan szűkülő terekben zajló mindennapi élete. A törvények által szabályozott gyakorlat eredményeként egyre nagyobb mértékben tiltották ki őt is annak a társadalomnak egyes dimenzióiból, amelyekben gyermekkorában még otthon volt, s amelyeket magától értetődően használt. Másrészt ott volt nemzedékének nagy közös élménye: a bécsi döntések után gyarapodó ország számukra új világa, amelynek Eötvös-diákként, hasonlóan a nagyapámhoz, tiszta szívből örült. Miközben a haza növekedett és gyarapodott, ő folyamatosan szorult ki a társadalomból. Büszke volt arra, hogy megélte az igazságtételt, és úgy vélem, hogy a számára oly fontos élményközösségben, tehát a hazaszeretet gyakorlatában egy ponton már zavarta, hogy zsidó. Szégyellte, hogy az, ami. Szégyellte, hogy ami gyermekkorában magától értetődőnek, azaz ártatlannak tűnt, az hirtelen bűnné vált, szégyellte, hogy a Váli úti zsidó iskolában gyanútlanul eltöltött évei hirtelen a kollektív örömből való feltétlen részesedés akadályának tűntek.”

Ahogy már Polonyi Péter és Várnai Pál könyvében is láthattuk: a magyar történelemben egy adott ponton (több ponton) feloldhatatlan elentmondásba került az önkép és a más-kép, az ön-meghatározás és a mások által való meghatározottság. György Lajosé az egyik erre adott – kíméletlenül radikális és önromboló, mert az emlékezés kiiktatásával a személyiség integritását felszámoló – válasz: „sem szemtanú, sem túlélő, sem áldozat, ellenben a zsidóság nélkül élő, a jövőt uraló, tervező modern ember, tehát igazi felfedező kedvű humanista, azaz kommunista akart lenni”. Majd amikor kiderült, hogy ez nem egy le-

hetséges opció, még mindig a jövő uralása érdekében így lett bárkivel együtt haladni hajlandó zöld antiglobalista.

Nem az tehát a kérdés, fából vaskarika-e a magyar zsidó. A valódi kérdés az, vajon tudomásul vesszük-e végre-valahára, hogy az identitásnak két egymással éles ellentétben álló felfogása létezik, amelyek számos ellenfogalommal leírhatók. Az egyik identitásfelfogás zárt, a másik nyitott. Az egyik statikus, a másik dinamikus. Az egyik kívülről határozza meg a másikat, a másik belülről határozza meg önmagát. Az egyik eleve adott, a másik választható. Az egyik biológiai, a másik társadalmi. Az egyik kizárólagos, a másik pluralista. Az egyik esszencialista, a másik konstruktivistista.

A baj az, hogy ezek az ellenfogalmak nem szimmetrikusak: a zárt, statikus stb. verzió szimbolikus vagy nagyon is valóságos erőszak révén ráerőltethető mindazokra, akik a nyitott, dinamikus stb. változat hívei. És hogy ne legyen túl egyszerű a dolog, képviselői mindkettőnek zsidó és antiszemita oldalon egyaránt akadnak, ráadásul kevés – rettenetes – történelmi kivételtől eltekintve e felfogások az elmúlt mintegy 200 évben egymással egy időben, párhuzamosan, sőt elemeikben keveredve is megtalálhatók.

A dinamikus verziót képviselte a magyar nemesi liberalizmus és azok a zsidók, akik a zsidó vallás és szokásainak megváltoztathatóságára tettek, miközben Eötvös a naplójában azt írta, hogy reményei szerint ez az engedékenységgel elvezeti majd az amúgy monoteista zsidóságot a keresztény vallás magasabbrendűségének felismeréséhez. A statikus (de nem rasszista) verziót képviselte a liberális Trefort, amikor a „vallási viszonyok rendezetlenségére” való hivatkozással csak azokat a zsidókat engedte közhivatalhoz jutni, akik kitértek: vagy-vagy. Ugyancsak a statikus változatot (kutyaiból nem lesz szalonna) képviselték viszont mindazok, akik – zsidók vagy nemzsidók – zsidóként tekintettek a már kitért zsidókra. Szintén a statikus verziót érvényesítették a nyíltan rasszista zsidótörvények, de azok a zsidók is a statikus, biológiai, kizárólagos és zárt identitásfelfogás képviselői, akik máig válogatás nélkül zsidóznak le bárkit a magyar történelem és kultúra alakjai közül, aki „megfelelő” számú zsidó nagyszülőt tudhat magáénak.

A magyar zsidók sokat és nemritkán vádként emlegetett „gyökértelensége” nem egyéb, mint a többes identitás megélésének ellehetetlenülése, a nyitott, dinamikus identitás legitimitásának megkérdőjelezése, vagy egyenesen visszavétele. Amikor az elvben immár kollektív jogegyenlőséget

garantáló 1895-ös recepciós törvény elfogadását követően a kikeresztelkedés sem elég a közszolgálati állások betöltéséhez, a statikus identitásfogalom felülkerekedésének lehetett a tanúja (és áldozata) minden érdekelt. Hogyan is élhették volna meg komfortosan – a 19. század első harmadában születettek számára még magától értetődő – többes identitásukat azok, akiknek szüntelenül az egyetlen kizárólagos magyar identitás mellett kellett hitet tenniük? Amikor a magyarországi zsidó asszimiláció történetéről azt olvassuk, hogy a többség „emelte az asszimilációs tétet”, valójában nem másról van szó, mint hogy az egyik identitásfelfogást egyszerűen felcserélték a másikkal. „Itt a piros – hol a piros”-t játszanak tehát mindazok, aki a magyarországi zsidó asszimiláció kudarcáról értekeznek.

Polonyi György és György Lajos – ki-ki a maga módján – a szabad identitásválasztás lehetőségével akart volna élni. Polonyi György a többes identitás megélésének lehetetlenségét tapasztalva zsidó-magyar identitását cserélte volna fel a zárt, katolikus magyarra, és nem ismerte fel, hogy 1936-ban – mind Gömbös, mind Darányi kormánya alatt – erre legfeljebb már csak formálisan volt lehetősége. György Lajos zárt identitások sorozatát (katolikus, kommunista, környezetvédő antiglobalista) élte meg, de valóban szabadon

nem választhatott, mert miután rákényszerítettek, az egyik – a zsidó – identitás lehetőségét egyszerűen kizárta a lehetséges opciók közül. Egyikük vállalkozása sem sikerült. Bizonyos történelmi pillanatokban erre valóban nincs objektív lehetőség (szubjektív persze ilyenkor is lehet, csak nagy a kockázata, hogy az ember belehal). Polonyi Péter és Várnai Pál a nem kevésbé nehéz kezdet után máig építgeti magyar és zsidó (és még számos más elemből álló) identitását, míg György Péter (szinte minden) írásának egyik fő célja a mindenféle esszencializmus ellen folytatott küzdelem. Mert még ha éppen törvényerőre emelkedve az esszencializmus is az úr, felvenni vele a harcot, az identitásválasztás szabadságát célnak tekinteni azért lehet. Zsidóként, magyar-ként, cigányként, szlovákként, románként, amerikaiaként, németként, és így tovább...

Várnai Pál: *Életem*
Zachor Alapítvány, Budapest, 2011.

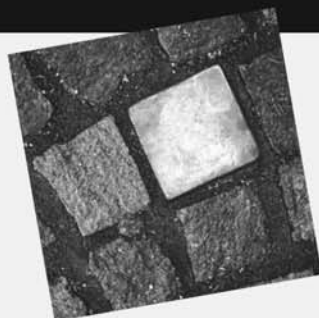
Polonyi Péter: *Gyökereim*
Syllabux Könyvkiadó, 2010.

György Péter: *Apám helyett*
Magvető, Budapest, 2011.

Zenei botlatókövek

KAMARAZENEI KONCERTSOROZAT

Sorozatunk három hangversenye egy-egy állomása annak a folyamatnak, amely a Stefan Zweig nyomán „biztonság világa”-nak nevezhető időszakról a Holokauszton át a hiány helyét kitöltő emlékezésig vezet. Ahogy Günter Demnig németországi képzőművész kezdeményezése nyomán Európa több országában járdákba ágyazott botlatókövek emlékeztetnek a Holokausztban elhurcoltakra, mi zenei botlatókövekként koncertjeinket állítjuk az emlékezés szolgálatába.

2011. szeptember 10.

A BIZTONSÁG VILÁGA

Auer Lipót: Magyar rapszódia
hegedűre és zongorára Op. 5
Max Bruch: Kol nidre Op. 47
Moór Emánuel:
Csellószonáta Op. 55 No. 2
Goldmark Károly: E-dúr
hegedű-zongora szvit Op. 11
Alexander Zemlinsky: d-moll
trió Op. 3

Közreműködik:

Gulyás Márta – zongora
Jávorkai Sándor – hegedű
Bársony Péter – brácsa
Rózsa Richárd – cselló

2011. október 15.

ELFAJZOTT ZENE

Weiner László: Vonóstrió
– Szerenád
Zikmund Schul: Két hászid
tánc Op. 15
Gideon Klein: Vonóstrió
Hans Krása: Passacaglia
és fuga vonóstrióra
Erwin Schulhoff: Duó
hegedűre és csellóra
Kuti Sándor: III. vonóstrió

Közreműködik:

Ábrahám Márta – hegedű
Bársony Péter – brácsa
Rohmann Ditta – cselló

2011. november 26.

BOTLATÓKÖVEK A FELEJTÉS ELLEN

Kósa György: Jutka-ballada
Károlyi Pál: Héber dallamok
Mieczyslaw Weinberg:
Csellószonáta Op. 21 No. 1
Kadosa Pál: Trió Op. 49/d
Dmitrij Sosztakovics: e-moll
trió Op. 67 No. 2

Közreműködik:

Gulyás Márta – zongora
Oláh Vilmos – hegedű
Várdai István – cselló

A hangversenyek kezdési időpontja: 19.30

A koncerteket támogatja:
SUMMA ARTIUM
NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

Bálint ház

Helyszín: Bálint Ház

1065 Budapest, Révay utca 16.

(36 1) 311 66 69 · info@balinthaz.hu

Pók Attila

Szenvedélyes tárgyszerűség

Mi is történt pontosan a magyar zsidósággal 1938 és 1945 között, miért és ki a felelős? Ha lett volna, lenne Magyarországon a németországihoz hasonló „Historikerstreit”, ez volna az egyik központi kérdése, mérlegelve e katasztrófa összefüggéseit a huszadik századi magyar történelem más tragédiáival. A történelemről folytatott számos vita hazánkban azonban inkább a konfrontációk számát és intenzitását emelte s nem önvizsgáló, tisztázó „kibeszéléshez”, hanem gyakran tárgyszerűség helyett pusztán érzelmeket mozgósító veszekedéshez vezetett.

Így történt, történik ez annak ellenére, hogy a tárgyszerű vita nem egyetlen, de egyik legfontosabb feltétele rendelkezésre áll. Túlzás nélkül mondhatjuk ugyanis, hogy a Holokaust által sújtott nemzetek közül a magyar zsidóság e korszakbeli története tudományosan a legfeldolgozottabb, s ez elsősorban és meghatározóan a most 89 éves Randolph L. Brahamnak köszönhető. Hatalmas életművének három nagy pillére először 1981-ben publikált monográfiája,¹ a háromkötetes enciklopédia,² valamint bibliográfiai munkássága. Ez utóbbi összegzése a közelmúltban a Park Kiadónál két kötetben megjelent, teljességre törekvő, 926 oldalnyi terjedelmű bibliográfiája, amely összesen 5573 könyv, tanulmány és rövidebb cikk adatait és a legtöbb esetben egy-két mondatos tartalmi összefoglalóját tartalmazza. Közli mindazokat a címeket, amelyeket az 1962 és 2008 közötti négy, angol nyelvű bibliográfiában már közzétett, és ezeket kiegészíti újabban fellelt referenciákkal, továbbá a 2009 végéig publikált újabb művekkel. Számos cím kis példányszámban, esetleg csak sokszorosítva publikált munkákra utal, és igen hasznos volt nem publikált, de megvédett és egyes könyvtárakban vagy adatbázisokban hozzáférhető doktori disszertációk, valamint a legfontosabbnak tartott szépirodalmi művek felvétele. Egy rövid függelék a kézirat lezárása után, a szerkesztés befejezéséig fellelt vagy megjelent művek címeit tartalmazza.

Braham professzor értelmezésében a Holokaust bibliográfiának a magyar Holokaust tulajdonképpeni története mellett fel kell ölelnie annak

bel- és külpolitikai hátterét, utóéletét s 1948–49-ig terjedően utóéletét is. Ennek megfelelő a kötetek szerkezete, a négy nagy fejezet: Alapvető forrásmunkák, A Holokaust háttere, A Holokaust és A háború utáni időszak. A kutató és az érdeklődő tájékozódását három mutató könnyíti meg: a szerzők, az egyes címekben említett személyek és az előforduló földrajzi nevek alfabetikus jegyzéke. A négy nagy fejezet igen jól áttekinthető tagolása pótolja a tárgyszómutatót.

A korszakot és a kérdéskört jól ismerő szakemberek is sok új információhoz juthatnak, de korántsem csak szakkutatóknak ajánlható a könyv tanulmányozása. Igen elgondolkasztató például a száraz bibliográfiai adatok tanúságtétele arról, hogy miközben már robogtak a vonatok a megsemmisítő táborok felé, mennyi dokumentációs, információs anyag készült erről Angliában, Svájcban, Spanyolországban, Svédországban, vagy az Egyesült Államokban. Igen gazdag a gyakran ke-

vés figyelemre méltatott ellenállási és mentőakciók irodalmának ismertetése is.

Az on-line publikációk korában aligha kerülhetjük meg a kérdést: arányban áll-e a vaskos kötetekbe fektetett munka az eredménnyel, nem lett volna elegendő-e egy folyamatosan bővíthető adatbázis formájában közzétenni az anyagot? Bármennyire is indokoltnak tűnhet számos esetben ez a publikálási opció, Randolph L. Braham bibliográfiája feltétlenül megérdemli, hogy nyomtatott formában is hozzáférhető legyen. Szerves része egy elkötelezetten és szenvedélyesen, ugyanakkor a tudományos szakszerűség keretei között mozgó, a Holokauszt ártatlan áldozatainak szentelt életműnek.

Az erdélyi szülővárosához, magyarságához ma is erősen kötődő, számos ismert magyar verset és dalt bármikor szívesen elszavaló, eléneklő szerző, szerkesztő a New York-i City University-n talált tudományos otthonra. Szülőhazájából hozott, az üldözések során nem csorbult szenvedélyes ember- és ügyszeretete példamutatóan ötvöződött az amerikai tudományos szervezés intézményes lehetőségeinek kihasználásával. Öt évtizedes politikatudományi oktatói munkássága mellett felépítette a Rosenthal Intézetet a City University of New Graduate Center-ében, és e bibliográfiája dokumentálja azt a 146 magyar, angol, héber, német, francia, román nyelvű könyvet és tanulmányt, amelyet publikált a magyar Holokauszt-ról. Amit csak közvetve tud dokumentálni a bibliográfia, az a baráti kéz, inspiráció, amit oly sok

kutatónak, így e sorok írójának is nyújtott, elősegítve sok, sok mű megírását és publikálását. Maga köré tudta gyűjteni mindazokat, akiknek kutatóként vagy mecénásként fontos az, hogy soha ne merüljön feledésbe a magyar Holokauszt tragédiája. E kötetek sem készülhettek volna el egyetemi intézete mellett többek között Várszegi Gábor, a Fotex elnök-vezérigazgatója anyagi segítségével, Tibori Szabó Zoltán szerkesztői, Bock Júlia könyvtárosi, Bartus László, Moshe Galan fordítói, Rochlitz András és munkatársai, Lovass Gyöngyvér, Gelányi Mariann és Szabados Erzsébet kiadói munkája nélkül.

Gazdag, de szerencsére most is folyamatosan gazdagodó Braham professzor életműve, április elején rendezett legutóbb konferenciát New York-ban és rövidtávú kutatási, publikálási, konferencia-szervezői tervei is 4-5 évre szólnak, nem beszélve hosszabb távú tudományos elképzeléseiről. Folytonosan megújuló munkássága eredményeinek ismerete nélkül nem lehet tárgyszerű képünk a magyar Holokausztról, szenvedélyes humanizmusa sokunk számára példa.

JEGYZETEK:

- ¹ *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary.* New York, Columbia University Press, 1981, 2 kötet, 1269 o., Második, bővített, javított kiadása 1994-ben jelent meg. Magyarul először: *A magyar holocaust.* Budapest, Gondolat, 1988. 2 kötet, 471+567 o. Javított, bővített kiadás: *A népiítés politikája. A holocaust Magyarországon.* Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997. 1474 o. A munka rövidített formában is megjelent angolul, magyarul és románul.
- ² *A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Budapest, Park Könyvkiadó, 2006. 3 kötet. 1590 o.

